

Záróbeszámoló

Projekt célja

Az Antik Pénzek a Dunától Keletre célja a Magyarország Római Birodalmon kívül eső részein, azaz a Dunától keletre eső területeken előkerült ókori érmek összegyűjtése, meghatározása, adatbázisban való rögzítése és kielemezése volt. A barbaricum érmek keltezésben nem használhatóak, amelyen a projekt nem is tudott volna, ezért nem is volt célja, amely elsősorban a római leletanyag Birodalmon kívüli hosszú használati idejével magyarázható.

Az anyaggyűjtésnek két kategóriája volt: a korábban publikált érmek és az új anyagok feldolgozása. Az előbbi részben csak a közölt adatok adatbázisba való bevitelből állt, másrészt az érmek újrahatározásból is, így például Hild Viktor jegyzeteit vagy körösszakáli lelet esetében. Erre főként akkor volt szükség, amikor a darabok még régi katalógusok alapján azonosították, ami nemcsak a datálás pontosítását eredményezte, hanem ebből kifolyólag az értelmezését is. A munka nagy részét azonban az új leletek felgyűjtése, meghatározása és adatbázisban való rögzítése jelentette. Ehhez egyrészt a helyi múzeumokkal kellett együttműködést kialakítani, majd a gyűjteményeiket felkeresni. Minden intézményben máshol és máshogyan tárolták az érmekeket, amely nehezítette a munkát. A feldolgozás a magyar közigazgatási rendszernek megfelelően vármegyei bontásban történik, hiszen ezek alapján vannak a múzeumok gyűjtőterülete is szintén ez alapján van felosztva. A rendszert régen is eleve leginkább földrajzi alapon hozták létre, ezért alkalmas az ókorra való visszavetítésre is. A munkám során Vida István és Steuer István által meghatározott érmek adatait is felvettem az ő engedélyeikkel, amiért ezúton is hálás vagyok.

Az Antik Pénzek a Dunától Keletre projekt kronológia keretét a hazai anyag jellemzője szerint kiemelten a római érmekre fókuszál, de ezek mellett az elszórtan előforduló kelta, görög és bizánci darabokat is felvettem. Utóbbit azért tartottam lényegesnek, mert így könnyebben hozzáférhető olyanok számára is az információk, akik nem keresik fel az intézményeket. Ugyanakkor a korlátolt mennyiség miatt nem is feltétlenül lehet még ezeket a korszakokat érdemben kielemezni, így a fókuszom még mindig az anyag 99,9%-át adó római vereteken van.

Az adatbázis

A projekt lelkét az Antike Fundmünzen in Europa (AFE) által kifejlesztett adatbázis átvétele volt, amely együttműködést a frankfurti Römisch-Germanische Kommissionnal még a projekt kezdete előtt megkötöttem. Következő lépés volt az ELTE szerverén felállítani az adatbázist (<http://barbaricoin.elte.hu>) a német kollégák segítségével, és folyamatos fejlesztés mellett az hazai adatokat bevinni. Közben folyamatosan igyekeztem a hazai igényekhez igazítani a rendszert, amelynek kulminációjaként az adatbázis és a hozzá tartozó honlap magyar nyelvű verzióját. Ezen túlmenően viszont a könnyebb felhasználás és a szélesebb disszemináció érdekében angolul és németül is elérhető az oldal.

Az AFE-WEB a stabil numizmatikai azonosítókat, és a Nomisma.org projekt által létrehozott Linked Open Data módszertanok koncepcióit alkalmazza. Az adatbázisnak a Nomisma.org ontológiához való leképezésével az adatok egy D2R-kiszolgálón keresztül elérhetővé válnak, és egy SPARQL végponton keresztül lekérdezhetőek. Ez a megközelítés megkönnyíti a különböző adatbázisok logikai integrációját is.

Jelenleg is zajlik a Barbaricoín és a további AFE adatbázisok keresőjének közös integrálása, amely egy kérdéssel az összes adatbázisban való eredményt kimutatja. Ez viszont olyan hatalmas adatot bocsát az érdeklődők és kutatók rendelkezésére, amelyre korábban nem volt példa. A folyamat még csak demo verzióban tart, és még sok apró problémát ki kell küszöbölni. Ezért elképzelhető, hogy bizonyos funkciók ideiglenesen nem, vagy csak korlátozottan működnek attól függően, hogy zajlik épp az összehangolás.

A Quickpx fényképezőgép segítségével ráadásul gyorsan, profi minőségű fényképekkel rögzíthetőek is az érmek, így nagyban hozzájárulva az adatbázis használhatóságához és hasznosságához. Ez azonban csak azon érmek esetében volt lehetséges, amelyeket sikerült a múzeumoktól az ELTE-n való feldolgozásra kikölcsönözni.

Az adatbázisban tárolt adatok, különös tekintettel a képekkel a múzeumok tulajdonát képezik, így csak beleegyezésükkel hozhatók nyilvánosságra. Közzétételük folyamatosan zajlott és zajlani is fog a jövőben, amely elsősorban az intézményekkel megkötött megállapodásoktól függ. Egyes múzeumok megengedték, hogy korlátozás nélkül tegyem közzé a meghatározott, de leközöletlen adatokat. Ugyanakkor a hazai intézmények zöme csak akkor járul hozzá az anyag adatbázisban való online megjelenítésére, ha azok már tudományos publikációban közölve lettek. Az óvatos hozzáállás a fémkeresőzés hazai helyzetét, és az abból való komplikációkat elnézve jogosan merül fel.

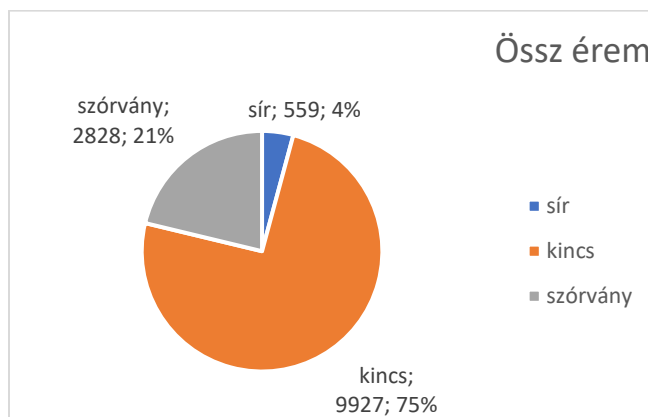
A projekt elindulása előtt is nyilvánvaló volt, hogy a teljességre csak törekedni lehet, ám kivitelezni nem, amelynek magyarázata szerteágazó. A múzeumokban őrzött régebbi anyag az évtizedek viharában gyakran elveszett, vagy visszaazonosíthatatlanná vált. Az újabb fémkeresős leleteket viszont a múzeumok rendkívül korlátozott restaurátori kapacitásai miatt, az esetek többségében nincsenek megtisztítva. Problémás gyakorlat, amikor a megtalálók maguk tisztítják meg az általuk talált tárgyakat, mivel bár ezáltal többnyire vizsgálhatóvá válnak, ám visszafordíthatatlanul sérülnek is. Sok érmet így kénytelen voltam koszosan meghatározni változó sikerrel. Egyes esetekben még a 4. századi kisbronzokon a verdejegyeket is könnyen azonosítani lehetett, más esetekben azonban még a századot sem lehetett megmondani.

A költségtervtől való jelentősebb eltérések a Quickpx fényképező árának emelkedése során merült fel, amelyet azonban csak a forint gyengülése okozta az euróhoz képest. A pandémia miatt a konferenciák elmaradása azonban ki tudta eme költségeket egészíteni. Korábban nem látható kiadásként jelent meg az adatbázis és a hozzá tartozó honlap fejlesztése. Ezt egyrészt a német nyelvű eredeti magyarrá alakítása indokolja, amellyel a hazai közönséget és egyben a szaknyelvet is ki szerettem volna szolgálni. Az adatbázis fejlesztése viszont az összes AFE összekapcsolása miatt volt fontos, amellyel a külföldi, akár a német vagy lengyel adatbázisokban való kereséssel nagyobb nemzetközi elérést hoz. Ezt némileg kompenzálja, hogy a nemzetközi konferenciákon való részvétellel, amikor már újra megrendezésre kerülhettek, sikerült személyes kapcsolatokat kiépítenem a szakma legfontosabb kutatóival, akik voltak kedvesek ingyen rendelkezésemre bocsátani műveiket. Így az eredetileg szakirodalomra tervezett összeget fel tudtam erre használni.

A koronavírus járvány természetesen nagyban hátráltatta a munkát, mind a múzeumokban, mind a saját munkahelyen, ill. a nemzetközi konzultációt és disszeminációt tekintve is. Ekkor bár a szakirodalom feldolgozása zajlott, ám szinte minden más tekintetben nagyon megakasztotta az előrehaladást. Az automatikusan biztosított halasztás sajnos nem volt elegendő a munka számos szálának elvarrásához. Ezt nehezítette ugyanis, hogy az idei évben már vissza kellett térni minden egyéb egyetemi teendőhöz a teljes állás miatt. Ez, illetve a honlap és a projekt lezárása körüli teendők miatt az eredetileg tervezett kézirat nem készült el teljes mértékben.

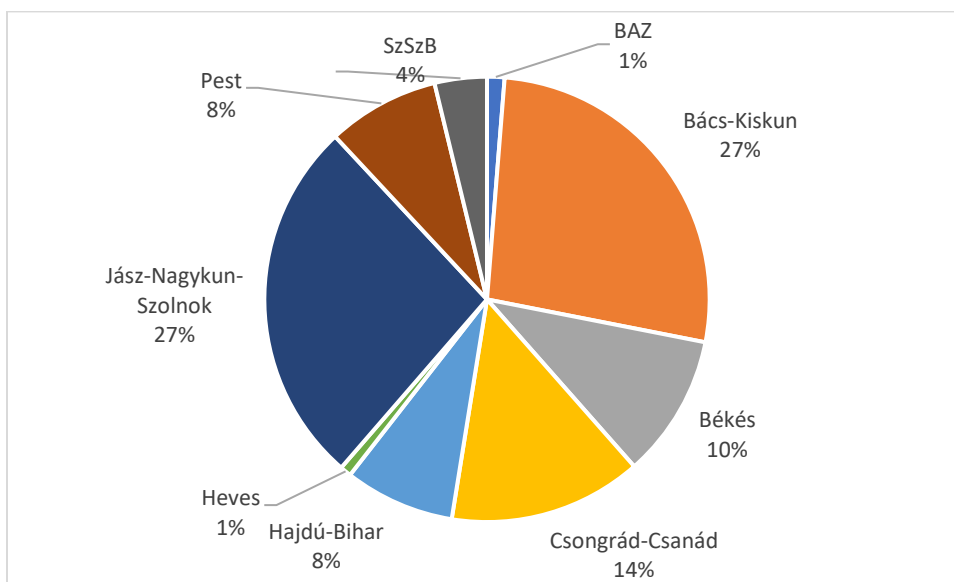
Tudományos eredmények

A projekt során 4773 bejegyzésben 13.314 érmet vittem be az adatbázisba: 2828 szórvány, 9927 db kincsből és 559 db sírből. A számokban való eltérés azzal magyarázható, hogy egyes bejegyzésben több pénz szerepel. Ezek elsősorban az éremkincseknél fordulnak elő, amelyekről gyakran nem állnak rendelkezésre pontos információk, néha csak a darabszám vagy még az sem. A nagy aránytalanság elsőre meglepőnek tűnhet, ám az alábbi dolgokkal magyarázható. Egyrészt eleve a sírok csak egy töredékébe helyeztek pénzeket. Másrészt a korai ásatások anyagát nem feltétlenül publikálták teljes mértékben, amelyet a leletek részleges elvesztett volta miatt nem is lehet leellenőrizni. A 2828 db szórvány nagy emelkedés a korábban publikált nagyjából 800 éremhez képest, amely elsősorban a rengeteg új fémkeresős leletnek köszönhető. Az éremkincsek dominanciája is teljesen érthető, hiszen itt több tíz vagy száz, extrém esetben több ezer veretet rejtettek el. Leghíresebb és legnagyobb a keceli lelet, amely 2826 darabot tartalmazott, amely az összes éremkincs 28%-a. Az eltérő arányok természetesen nem reflektálják az egyik vagy másik anyag fontosabb voltát, mind elengedhetetlen, ám más jellegű információkkal szolgál az ókori népek életéről.

A vármegyéket tekintve viszont nagy eltéréseket tapasztalunk az éremanyagban. Messze a legnagyobb mennyiségű érem Bács-Kiskun és Jász-Nagykun-Szolnok vármegyéből (27-27%), a legkevesebb Nógrádból, ahonnan mindössze egy solidus ismert Balassagyarmatról. A salgótarjáni Dornay Béla Múzeumnál érdeklődtem, de onnan azt az információt kaptam, hogy lelőhelyes darabok nincsenek. Harmadik helyen Csongrád-Csanád áll (14%), de Békés (10%), Pest és Hajdú-Bihar vármegye (8-8%) is 1000-nél több éremmel rendelkezik. Nagyon kevés van Heves vármegyéből (0.9%), ahol fémkeresőzés is van, és sikerült is anyagot meghatároznom. Természetesen tisztítatlan leletek is vannak, de úgy tűnik, itt tényleg kevesebb érem található. Borsod-Abaúj-Zemplén vármegye alacsony értékei mögött csak részben állnak ugyanezen indokok, itt azonban van 500-600 darabos fémkeresős és ásatási, ám még tisztítatlan anyag. Általánosan elmondható, hogy az északi területeken kevesebb érmet találunk, amely elsősorban a hegyi környezettel magyarázható. Ez ugyanis megtelepedésre és régészeti kutatásra (nagyberuházás hiánya) is kevésbé alkalmas, mint az Alföld végtelen síkjai.

	sír	kincs	szórvány
BAZ	4	134	31
Bács-Kiskun	103	2960	508
Békés	42	1199	145
Csongrád-Csanád	246	1484	139
Hajdú-Bihar	57	957	52
Heves	22	52	35
Jász-Nagykun-Szolnok	26	2508	1020
Pest	33	251	801
Szabolcs-Szatmár-Bereg	26	382	97

További fontos eredmény, hogy Vác környékéről eddig jóformán nem voltak ismertek antik pénzek, ahonnan most több mint 100 példányt sikerült meghatározni. Baja környékének is különleges numizmatikai jelentősége is kimutathatóvá vált, amelyet feltehetően a szarmata elit szállásterületének délre helyezésével lehet megmagyarázni. Innen nem csak az éremanyag mennyisége, hanem számos hazánkban rendkívül ritka érem is előkerült, mint például Martinianus verete.

Kiskunhalason végzett kutatásaim során ráadásul egy római dísz mellpáncél töredékét is sikerült fellelnem, amely a második ilyen darab a Római Birodalmon kívül. Vörös Gabriella vezényletével ráadásul az ottani római leletanyag, az érmekeket is beleértve, kötetben lettek publikálva, amelyhez egy ideiglenes kiállítást is szerveztünk.

Sírok

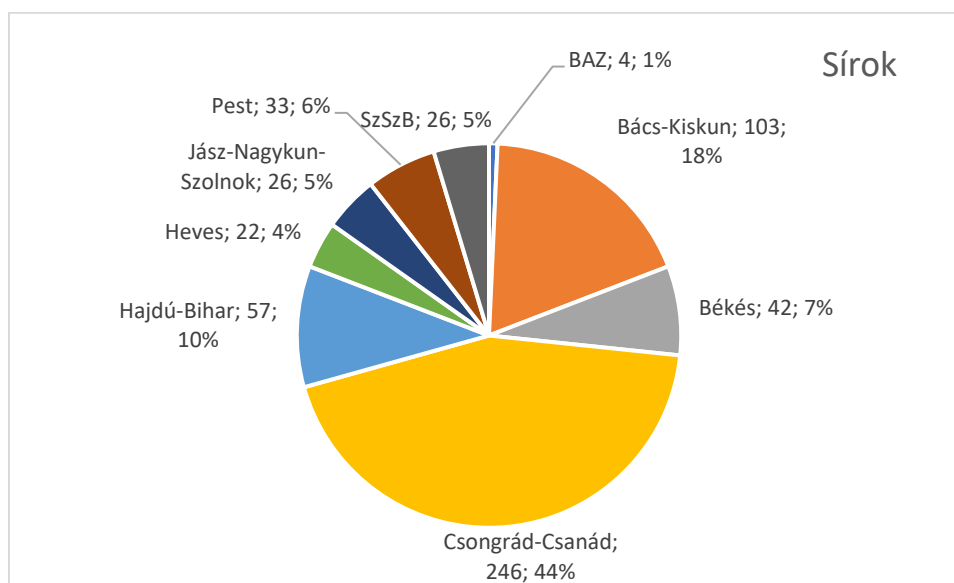
A sírokban talált éreimből összesen 559-et sikerült összegyűjtenem. Sok esetben nem csak nagyon limitált információval rendelkezünk egyes esetekben, hogy sírból római érme(k) került(ek) elő. Még amennyiben régészeti feltárás hozza napvilágra a pénzt, a múzeumi kutatás során sokszor azzal szembesültem, hogy a csomagolóanyagban csak annyi szerepelt, hogy sírmelléklet. Pusztán egy objektum és startigráfiai szám esetében lehetetlen eldönteni a kontextust, és a múzeum központi nyilvántartása nélkül ezt a gyakorlatban

lehetetlen is kinyomozni. Az ott dolgozó régészek ugyanis többnyire terepen vannak. Ez különösen igaz az elmúlt évtizedben zajló megyéket átszelő utak, valamint egyéb nagyberuházások során feltárt temetőik esetében.

A sírok tekintetében fontos kiegészítő adatbázis a Barbaricum.hu (Szarmata szeriarizációs kutatói adatbázis), szintén NKFI által támogatott projekt, amely „a Kárpát-medence Dunától keletre fekvő területeinek Kr. u. I-V. századi sírleleteit igyekszik felölelni.” Itt mindenképp ki kell emelni az alapos adatgyűjtést, ám ugyanakkor ritkán van megadva, hogy honnan származnak azok. Természetesen a projekt résztvevőinek sok saját ásatási dokumentációját is közzétették, ám cikkekre, könyvekre, MNM Régészeti Adatbázisára is építenek.

A vármegyékre bontva itt is nagy különbségek figyelhetők meg, hogy mekkora anyag lelhető fel. A két legnagyobb Csongrád-Csanád (246 db) és Bács-Kiskun (103 db), amely a hosszú kutatások eredményének tudható be. Itt ki kell emelni Párducz Mihály nevét, aki Csongrád-Csanád vármegyében nagyon alapos és fontos tevékenységét szorgosan publikálta is. Szerencsére az érmekekhez is értett, és rendszeresen említette, közölte őket. Bács-Kiskun vármegye kiugró száma viszont a madarasi temetővel magyarázható, ahonnan 78 érme került elő, amelyeket Kőszegi Mihály és Vörös Gabriella példásan le is közölt.

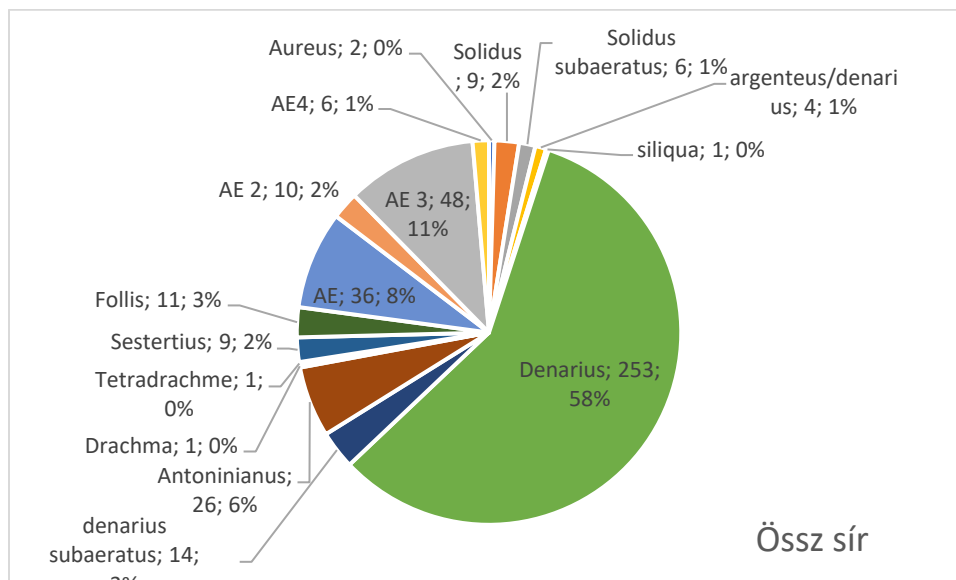
Legkevesebb Borsod-Abaúj-Zemplén vármegyében található, összesen csak négy érmet sikerült sírokban feljegyezni, és Hevesből is csak 22-t. Ezeknél elmondható, hogy az északi területekről eleve kevesebb antik érme ismert, ezért a mellékletként is kevesebbet helyeztek a halottak mellé. Ugyanakkor a kis darabszám miatt a sírok aránya is nagyobb, Heves esetében 20%-ot tesznek ki. Természetesen sok múlik a feljegyzett információk töredékességén is, amellyel mindig számolni kell. Ezzel szemben meglepő, hogy Jász-Nagykun-Szolnok vármegyéből is csak 26 érme került elő sírból, holott onnan ismert a legtöbb pénz összeségében. A diszkrpanciát a sok kincsleletből származó és szórványlelet okozza. Érdekes módon Csongrád-Csanád vármegyében, ahonnan a legtöbb sírból származó érme van, ott 13%-ot tesznek ki, miközben a harmadik legtöbb pénzzel rendelkező vármegye az összes kategóriát tekintve.

Fontos következtetéseket lehet levonni a sírba helyezett érmek címleteiből. Az eddigi tapasztalatoknak megfelelően a Barbaricumban a denariusok vannak többségben 58%-kal (253 db). Ez éles ellentétben áll a Római Birodalomban történt megfigyelésekkel, ahol bár denariusokat is helyeztek sírba, ám elsősorban

a nagyon kopott, legkisebb értékű bronzérmeket. Második legtöbb az AE 3-as 48 darabbal, amely jól látható visszaesés, amelyet a közelebről meg nem határozható aes követ (36 db – 8%). Antoninianusból 26-ot találunk (6%), amelyek bronzként vagy ezüstként való megítélése kérdéses a barbár területeken. Mivel ezek többnyire csak felületi ezüstözést tartalmaztak csak, amely azonban gyorsan lekopott, ezért feltehetően egyszerű kis rézötvözetként kezelték. Ha ezt a többi bronzhoz számoljuk a subaeratus denariusokkal, akkor 160 darabot kapunk, amely az anyag harmada. Nagybronzból keveset látunk sírokban: sestertius 9 db, follis 11 db. Aranyból természetesen keveset találunk 2 aureust és 9 solidust, amely 6 subaeratus solidusszal egészül ki. A hamisítvány meglepően nagy arányú, különösen annak fényében, hogy a szórvány leletanyagból teljesen hiányoznak. Elképzelhető, hogy itt tudatosan a halott mellé egy kevésbé értékes darabot tettek. Érdekességképp találkozunk egy Traianus cyrenaicai drachmájával és egy kelta tetradrachmával is. Az 1 siliqua és az 4 argenteus kis száma nem meglepő, mivel eleve ritka a pannoniai és a barbaricumiban egyaránt. Itt is természetesen vannak területi különbségek Hajdú-Bihar vármegyében az 57 sír éreméből, 56 denarius és 1 aureus volt. Nem meglepő módon a sírba helyezett érmek jókora részét lyukasztották, kisebb részüket fűlezték, ami a viseleti funkcióra utal.

A korabeli hamisítványok kérdése is érdekes, hiszen ezek többségénél feltehetően a használóik is tudatában voltak, hogy nem eredetiek. Ugyanakkor ezek kiszűrése, nem mindig olyan egyszerű, pláne, hogy korábban a numizmatikai kutatás sem fordított akkora figyelmet rá. Egyes esetekben csak annyi van közölve, hogy barbár utánszó, de az anyaga nincs meghatározva. Nagy probléma a fényképek hiánya is, mivel a temetőpublikációkban használatos, más tárgyaknál hasznosnak tekinthető rajzolás az érmek esetében teljesen használhatatlan, mivel ellehetetleníti az ellenőrzés lehetőségét. 14 denarius subaeratus sikerült összegyűjteni, amely az összes denarius 5,5%-a, vagyis elenyésző.

A sírba helyezett érmeket nem mindig könnyű datálni, ám a denariusok túlsúlyából adódóan kronológiai szempontból a 2. századi emelkedik ki, amelyet mindenhol megtalálunk. Viszonylag stabil még, bár sokkal kisebb mértékű a Constantinus-dinasztia pénzeinek jelenléte, amelyet ritkábban a tetrarchia és a 4. század végi érme is követnek. Csak elvétve találunk 3. századi pénzeket Békés vagy Pest vármegyében. Itt fontos kitérni a nagy kronológiai diszkrepanciára. A denariusok a Barbaricumban a 2. század végével megszűnnek (Kr.u. 193-196), 3. századit csak meglehetősen ritkán találni. Ez mondhatni általános tendencia, mivel Lengyelország és Németország területén is ez tapasztalható. A még jó minőségű ezüst csak ekkor hagyhatta el a Birodalmat, mivel a későbbi nagy gazdasági krízisek idején Róma bizonyosan saját szükségleteinek kielégítésre fordította volna, nem a barbárokkal való kapcsolatok ápolására. Ugyanakkor nem találunk olyat szarmata éremmellékletes sírokat, amelyeket biztosan erre az időszakra keltezhetnénk. Legkorábban a 3. század végi és a 4. századi sírokban találkozunk velük, egyes esetekben akkori érmeikkel együtt. Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy a szarmatáknál tapasztalt korábbi sírok kifosztása miatt azok leletanyagát nem ismerjük.

A másik kérdés, hogy valóban a rómaiaktól vették-e át az éremmellékletek szokását? Tény, hogy a Birodalomban korábban is megvolt ez a szokás, de az akkor ez mégsem magyarázza meg, hogy miért pont a 4. században kerülnek sírokba a pénzek. Ráadásul ekkor is lényegesen korábbiakat, amelyek a hosszú életútjuk miatt meglehetősen kopottá váltak. A germánoknál általánosan nem mutatható ki az érme sírba helyezésének szokása, így egy ottani átvétellel sem számolhatunk. Sokkal valószínűbb, hogy ez egyszerűen egy természetes belső fejlemény eredménye lehetett a szarmatáknál. Itt feltehetően az érme ezüst dekoratív csillogása és értékes volta miatt a hétköznapi életben is hordták őket, ahogy arra a számos lyukasztás és fűlés is utal. Az egyén elhalálásával egyszerűen mellé temethették értékesebb és számára kedves tárgyakat, hasonlóan a szarmaták Kárpát-medencei bejövételükkor az arany lunulák esetében. Amennyiben kimutatható az ersényben való elhelyezésük, ott azt a földi javak pars pro totojaként értelmezhetjük. Másik fontos kérdés a pénzek halotti obolosként való értelmezése. Ehhez ugyanis a hiedelmi háttérrel (Charon mítosz) is tisztában kéne lenni, amelynek elterjedtsége a Római Birodalomban sem igazolható általánosan a sírba helyezett érme ellenére.¹

A sírok túlnyomó többsége a földrajzi elterjedés alapján is, a szarmatákhoz tartoznak, csupán 13 germán sírból sikerült érmet kimutatni. Nem újdonság, hogy római érme később is időszakokban is mellékletként helyezték végső nyugalomra. Az avar korból ismerünk 23 sírból, de még középkori sírok mellékleteként is előkerültek (Homokmégy-Máriháza). Mindezek a római pénzek hosszú továbbélésének bizonyítékai.

Korábban is megfigyelhető volt, hogy az éremmellékleteket korra és nemre való tekintet nélkül adták halottaik mellé. 158 éremnél ismert a sírban való helyzete. Fontos az érme sírban való helyzete is, amelyről azonban kevés információval rendelkezünk. Ezt egyrészt a régészeti ásatás, ill. a részletes közlés hiánya okozza. A régebbi leletek esetében a darabok múzeumokban való fellelése csak némely esetben volt lehetséges. Ugyanakkor a szarmata temetkezések ókori kirablása is nehézséget jelent. Messze a legtöbb, 74 db a medence környékéről került elő, amelyek legtöbb esetben az ersénybe való elhelyezéssel magyarázhatóak. Második helyen a lábánál talált 36 pénz áll, noha ennek fele a derecskei sírból származik. 27 darab került elő a felsőtest környékén, amelyek közül többenél a nyakban való hordást feltételezhetjük.

---

¹ A Charon mítosz ismertsége kétséges, hogy mennyire játszhatott szerepet a római sírérmeikkel kapcsolatban, hiszen azok meglehetősen ritkán kerülnek elő a szájból vagy a kezekben. Irodalmi vagy képi utalásai is kivételesen fordulnak csak elő.

A fejnél 21 esetben lehetett megfigyelni, legtöbbször csüngőként hordva, de egyes esetekben a szájban is. Utóbbiaknál sem feltételezhetjük a Charon mítosz, vagy rítus ismeretét, hiszen ennek egyéb magyarázata is elképzelhető, mint a száj zárt rögzítése a hullamerevség beállta előtt. A görögöknél ráadásul gyakorlati okokra is vissza lehet vezetni, akik az írásos források tanúsága szerint, az aprópénzt a szájukban tartották.

A sírokban talált érmek száma általában egy, de összesen 40 esetben többet is találunk. 2 érem 15 sírban, 3 db 7-ben, 4 db és 5db egyben fordul elő. Még ennél is különlegesebb a 8 pénz egy madarasi, és a 19 pénz a derecskei sírból.

Szórvány érmek

A projekt során 2828 db szórványérmet sikerült felgyűjtenem, amely az előkerült anyagnak pusztán töredéke. Számos darab vár ugyanis tisztításra a múzeumokban, ám az eddig meghatározottak is nagyban árnyalják korábbi ismereteinket. Ráadásul kronológiai szempontból ezek sokkal fontosabb támpontot jelentenek, mint a sírokban talált darabok, hiszen azokat a Római Birodalmon belül is legtöbbször a verés után sokkal később helyezték a halottak mellé. Az éremkincsek viszont szintén teljesen más megítélés és elemzést igényelnek, mivel általában nagyon kompakt egységeket alkotnak, keltezésre viszont a barbár területeken szintén nem igen használhatóak.

A szórvány érmek időbeli megoszlását tekintve 7 köztársaság kori éremmel indul, amelyek azonban még egészen a Kr.u. 2. század első harmadáig forgalomban voltak a Római Birodalomban is. Éppen ezért lehetetlen megmondani, hogy mikor kerültek a barbár területre. Ugyanez vonatkozik a Julius-Claudius-dinasztia 16 érmére is, ám ezekről feltehető, hogy Nero reformja előtti időkben, mivel utána a korábbi darabokat a nagyobb nemesfém tartalmuk miatt a Birodalmon belül is igyekeztek ezeket teaurálni. Ezzel magyarázható, hogy elsősorban a Flavius-háztól (36 db) találunk nagyobb mennyiségben pénzt ahogy Pannoniában is, holott ott azelőtt volt pénz, amelyek a későbbi bevonással eltűntek. 17-tel több található a dinasztia bukását követően, elsősorban Traianus portréjával, amely majdnem megduplázódik Hadrianus alatt. A 2. századi csúcs egyértelműen Antoninus Piusszal következik be (207 db), amely után Marcus Aurelius alatt lassú (169 db), majd egy hirtelen apadás következik be Commodus idején. Ugyanakkor, ha hozzávesszük a narancssárga színnel jelölt érem/év indexet, akkor szinte ugyanolyan szinten állnak (9 és 8,9 érem/év). Látszólag Commodus idejében hatalmas visszaesés figyelhető meg (58 db), amely azonban még mindig 4,8 pénzt jelent évente. A 2. századi érmeket leglogikusabb a markomann-szarmata háborúkkal magyarázni, amikor a barbárok egyrészt betörték a Birodalom területére, másrészt a római katonák ellentámadásai során is vittek magukkal pénzt, amely nélkül egyik hadsereg sem működhetett. Későbbi átkerülésük a limes túloldalára nem valószínű, mivel az Antoninus-dinasztia bukását követően nagyot csökkent a denariusok ezüsttartalma, amely címlet ezen korszak pénzeit szinte kizárólag alkotja a Barbaricumban. Nem logikus ugyanis, hogy egy pénzügyi válsággal és polgárháborúval küzdő hatalom hagyja területéről kiáramlani a drága ezüstöt. A csökkenő tendencia tovább folytatódik Septimius Severus alatt (21 db), amely Caracalla és Elagabalus alatti mélypont után Severus Alexanderrel ugyanerre a szinte ugrik vissza. Ezt követően azonban növekedés figyelhető meg 15 évre 59 pénz jut, ami évente 3,9-et jelent, amely index marad I. Valerianus regnálása alatt is (27 db). A nagy kiugrás Gallienus egyeduralmának és II. Claudius idejében figyelhető meg: a 10 évre keltezhető 342 érme a teljes görbe legnagyobb értéke, éves bontásban 34 pénzt jelent. Ugyanakkor az exponenciális növekedésnek nem ezen uralkodók életében következett be, érmeik valószínűleg a 3. század későbbi szakaszában kerültek ki a Birodalomból. A 260-as években érte el az antoninianus címlet a legrosszabb minőségét, amikor az eredetileg 2 denariust érő

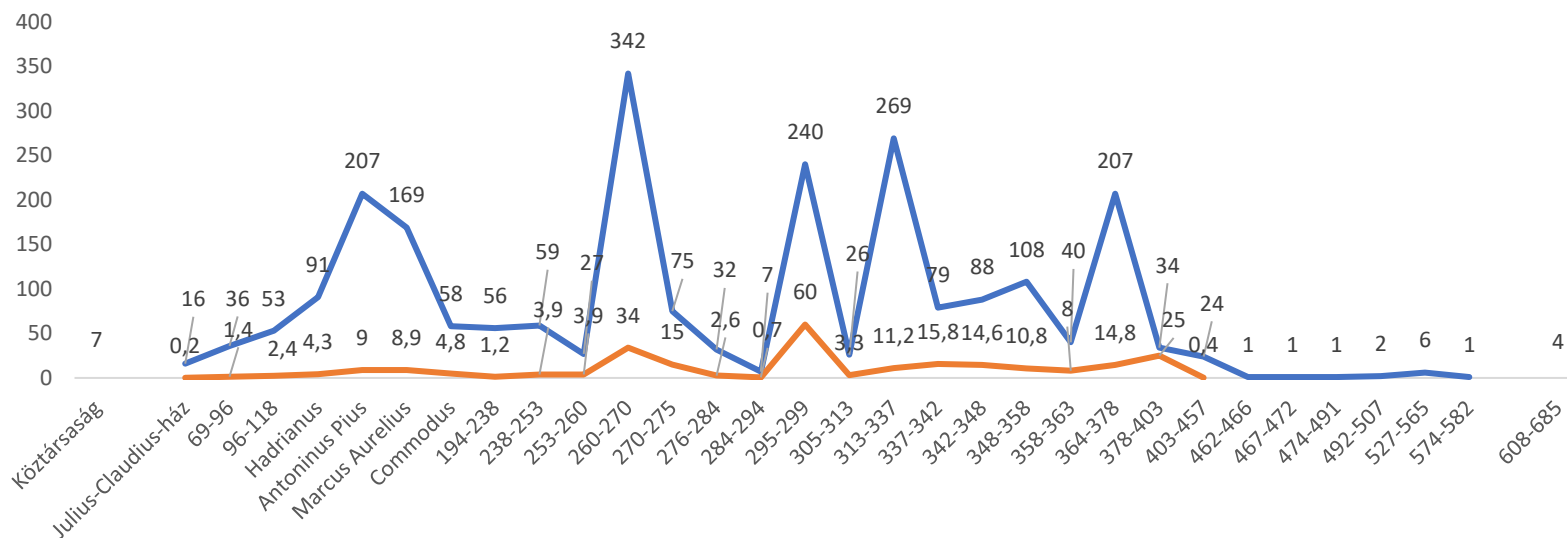

ezüstpénz csak a felszínén tartalmazott nemesfémeket, amely azonban gyorsan lekopott. Ezen időszak az egész Birodalomban, így Pannoniában is különösen nagy kiugrásokat eredményezett az éremforgalomban. Ugyanakkor a Barbaricum többi, elsősorban germán területein ezek a pénzek szinte nem is fordulnak elő a denarius mindent elfedő árnyékában. Hasonlókat csak a Carnuntummal szembeni Dunaszakasznál tapasztalunk, vagyis a limes, illetve az állandóan pénzzel ellátott katonák közelsége mérvadó ebben a tekintetben. A problémát Aurelianus próbálta orvosolni pénzreformjával, amely sokkal kevesebb, ám jobb minőségű pénzek verését eredményezte. Ez tükröződik a hazai Barbaricumban is, ahol a 75 pénz nagy visszaesés, ám érem/év indexe így is 15-re rúg, amely a negyedik legnagyobb érték a teljes görbén. Nagy csökkenés csak ezt követően Probus-tól (32 db – 2,6) Diocletianus reformjáig (7 db – 0,7) figyelhető meg, amely szintén igaz Pannoniára is. A barbaricumai pénzek harmadik legnagyobb kiugrása közvetlenül a tetrarchia megalkotásához, és a hozzá kapcsolódó pénzreformhoz kötődik, a 240 db érem ugyanis 60/évet jelent. Eddig is ismertek voltak ezek a CONCORDIA MILITVM hátlapos antoninianusok a hazai Barbaricumtól, ám közel sem ekkora mértékben. A helyzet még különlegesebb, ha összevetjük a limes római oldalával, ahol ez a szűk numizmatikai periódus szinte teljesen hiányzik. A jelenséget legkézenfekvőbb Galerius hadjárataival magyarázni, amelyeket kinevezése után többször vezetett. Az érme 299-ig terjedő datálása miatt különösen 302-303-ban aratott szarmaták feletti győzelmeivel lehet összefüggésbe hozni, amikor tartósabban pacifikálta a térséget. A közel azonos időszak mellett szól, hogy ezek nem számítottak kifejezetten rossz minőségű pénzeknek, mint a 260-as évekéi, ill. a 4. század állandó pénzrontásai, -reformjai teljesen más vereteket eredményeztek volna. Itt Galerius, egy új rendszer friss caesarja saját új éremmel felszerelve indított támadást a Birodalom ellenségeivel szemben. Látható, hogy a 305-313 közötti évekből összehasonlíthatatlanul kevesebbet ismerünk (26 db – 3,3/év). I. Constantinus és I. Licinius párharcának, majd előbbinek egyeduralgolásának időszaka, bár a második legtöbb érmet eredményezi (269 db), ám éves bontásban ez „csak” 11,2-t jelent. 337-342 között mindössze 79 pénzt találunk, ám ez évente 15,8-at jelent, amely a harmadik legnagyobb a teljes görbén.² Ezt követően fokozatos csökkenés áll be a Constantinus-dinasztia végéig: 342-348 között 88 db (14,6/év), 348-358 között 108 db (10,8/év) és végül 358-363 között 40 db (8/év). Látható tehát, hogy az uralkodóház teljes ideje alatt nagyon sok érem került a barbár területekre, különösen I. Constantinus fiainak idején, amely a kiújult katonai konfliktusokkal magyarázhatóak. A Valentinianus-ház alatt újabb fellendülés figyelhető meg a 207 pénzzel, amely 14,8 egy évre vetítve. Ezek magyarázata is a 370-es évek első felében bekövetkező kvád-római konfliktussal hozható összefüggésbe, amelyhez a szarmaták is csatlakoztak előbbiek oldalán. I. Valentinianus ugyanis barbár területen kívánt erődöket építeni, mint Göd-Bócsaújtelepen, amelyből az ott élők nem kértek. A fegyveres konfliktussá eszkaláló háború végén a békekötéskor a császár Brigetio legiotáborában a kvád követek arcátlanságából kifolyólag dührohámot kapott, amely végzetes szélütését eredményezte 375-ben. Figyelemreméltó, hogy a pannoniai anyaghoz hasonlóan itt is szinte megszűnik az éremforgalom. Ugyanakkor az épp a 4. század utolsó negyedéből származó 34 érem viszonylag számosnak mondható, mivel ilyeneket csak ritkán találunk a Duna jobb oldalán. Az 5. századtól azonban a Barbaricumban elsősorban solidusok figyelhetőek meg, amely azonban már a népvándorlás kor körébe tartozik.

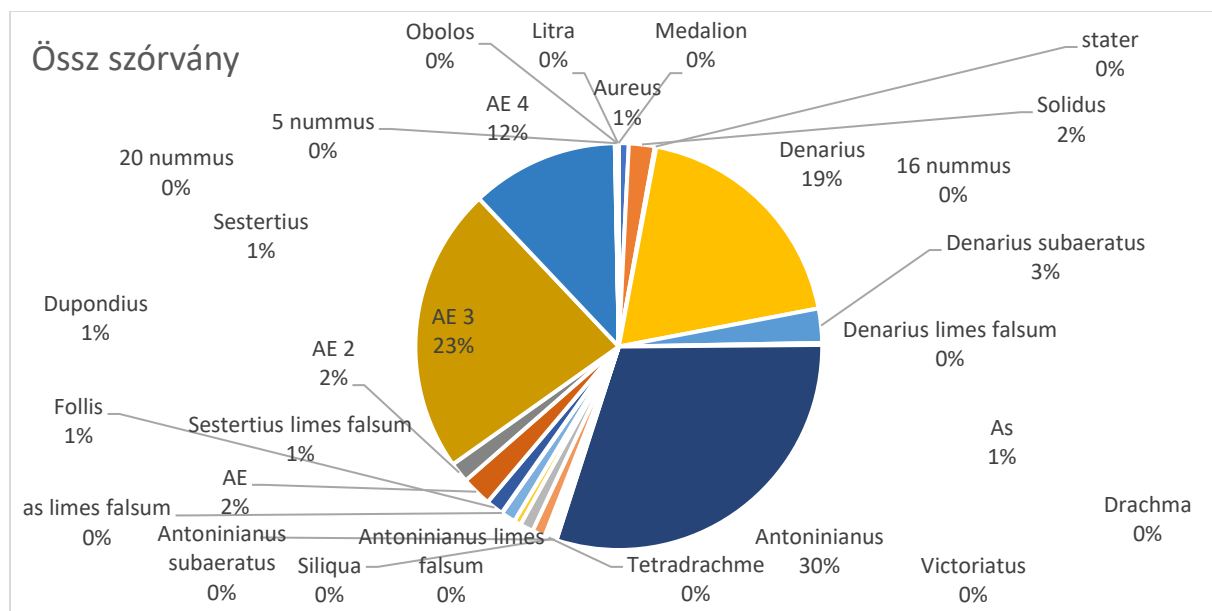
² A 4. század ilyen felosztása a hátlapi típusok esetén való datálhatósága indokolja, amikor az állandóan több párhuzamosan uralkodó császár miatt más megoldás nem tűnik célravezetőnek.

Össz szórvány

A címleteket tekintve meglepő, hogy az első helyen az antoninianusok állnak 762 darabbal (30%), amelyet az AE 3-asok követnek (577 db – 23%). A denarius csak a harmadik leggyakoribb típus (482 db – 19%), de AE 4-esből is sok került elő (297 db – 12%). Denarius subaeratusból 3% (69 db) van, míg 2%-ot az alábbi címletek tesznek ki: aes (61 db), solidus (52 db), AE 2 (41db). Még viszonylag nagyobb mennyiségben a következő pénzek állnak rendelkezésre, amelyek azonban mind 1%-ot érnek el: follis (35 db), as (29 db), sestertius limes falsum (27db), sestertius (26 db), aureus (20 db) és dupondius (14 db).

Aranyból összesen 76-ot sikerült (3%) felgyűjteni: 20 aureus, 52 solidus, 3 statér és egy aureus vagy solidus. A solidusok nagy száma részben a kutatási felülreprezentáltsággal is magyarázható, amely elsősorban Prohászka P. állhatatos munkásságának köszönhető. Jóval több van ezüst címletből, összesen 502 db (20%): 482 denarius, 7 tetradrachma, 6 siliqua, 5 drachma, 2 obolos és 2 victoriatius. Nem meglepő módon a bronzok teszik ki az anyag túlnyomó többségét, mintegy 77%-át (1954 db): AE 3 (577 db), AE 4 (297 db), aes (61 db), AE 2 (41 db), follis (35 db), as (29 db), sestertius limes falsum (27 db), sestertius (26 db), pentanummium (2 db) és 1-1 db as limes falsa, medalion, 20 nummusos, 16 nummusos és litra. A bronzokhoz soroltam az 762 antoninianust is, mivel ezek szinte kivétel nélkül 260 utáni, már csak felületi ezüstözést tartalmazó darabok, amelyekről az már lekopott. Feltehetően ezért a barbárok körében sem ezüstként forogtak, aminek hivatalosan a Római Birodalmon belül számítottak. Ezt egészíti ki 5 korabeli hamisítvány is, amelyek általában ritkák, épp az eredetiek alacsony ezüstartalma miatt.

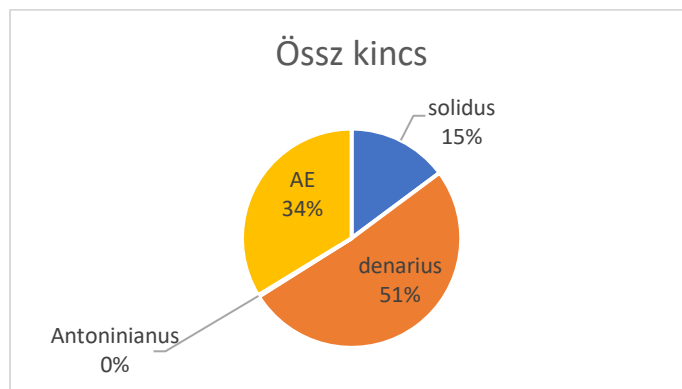
105 korabeli hamisítványt (3,7%) sikerült meghatározni: 69 denarius subaeratus és 4 limes falsum, öntött antoninianusból 3 ismert, míg béleltből 2 db, amelyek 27 sestertius és 1 as öntött változataival egészülnek ki.

Összességében a szórványérmekről elmondható, hogy hűen tükrözik a Pannoniában tapasztalható tendenciákat. Legnagyobb különbség a 295-299-es időszak hatalmas értékei, valamint a 378-at követő darabok viszonylag nagy száma. Ugyanakkor nem szabad megfeledkeznünk, hogy amíg ez a Birodalmon belül általános jelenség, ami a legtöbb lelőhelyen egyaránt megfigyelhető, addig azon kívül viszont csak elszórtan jelentkezik. Ez különösen igaz az alacsony érem/év értékeket produkáló időszakokra, hiszen ez az a mai Magyarország több mint felének egészére vonatkozik. Be kell látni, hogy egy ekkora területen 3-4 pénz nem tekinthető állandó pénzforgalom bizonyítékának, főleg a Rómával három oldalról is határos térség esetében. A barbár területekre továbbra is úgy tűnik, hogy sporadikusan kerültek ki nagyobb mennyiségű érmek, amelyek leginkább háborús eseményekkel magyarázhatóak. Kereskedelmi kapcsolatok mindenképp voltak a barbárok és rómaiak között, amelyben a pénzek is biztos jelen voltak, de ezt a görbék alapján nem lehet kétséggel igazolni. A köztés periódusok alacsony volta nem nyújt elég támasz ehhez, pár az évente tapasztalt pár érem még nem bizonyítja ezt, pont az érmek hosszú forgalmi idejéből adódóan, különösen a Birodalmon kívül.

Éremkincsek

Az éremkincsek a numizmatikai kutatás nagyon régi és rendkívül fontos része, amely a több pénz együttes elrejtésének elemzése alapján tud éremforgalmi, kronológiai, történelmi és gazdasági következtetéseket levonni. A Barbaricumban azonban ezek az állítások csak korlátozottan igazak, ahol az éremforgalom nem volt folyamatos, és a római tárgyak sokkal hosszabb ideig voltak használatban.

A hazai Barbaricumban talált 32 éremkincs 9927 darabból áll, amelyek Nógrádon kívül minden vármegyéből kerültek elő.³ Túlnyomó többségük korábban is ismert volt, ám ilyen általános összegyűjtése még nem történt meg, mivel eddig többnyire korszak vagy térség szerint voltak elemezve. Az érmek fele 5000 db denarius, 34%-a aes (3291 db), 15%-a solidus (1447 db) és 22 db antoninianus. Ezek zömét mind egy-egy óriási darabszámú kincs adja, ám ezüstök összesen 22 leletből ismertek, így túlsúlyuk tényleges preferenciát tükröz. Nem meglepő, hogy az aragnál könnyebben hozzáférhető nemesfémeket választották teaurálásra, ahogy ez a germán területeken is általánosan megfigyelhető.

Általánosságban elmondható, hogy a kincsek minden évszázadban megjelennek, ám azon belül esetenként koncentrációk figyelhetők meg. Az első horizont a Kr.u. 1. században alakult ki, amelyben mind köztársaság kori denariusok figyelhetők meg. Záródásukat tekintve egészen Galbáig mennek, ám a köztársaság kori pénzek rendkívül hosszú forgalmi ideje miatt ezek akár egyidőben is kikerülhettek a Birodalomból.

A köztársaság kori éremleletek hazánkban meglehetősen ritkák, pedig Daciában óriási méretű ezen korai pénzek jelenléte. A denariusok importja Kr.e. 75-65 között öltött hatalmas méreteket, amelyet egy kisebb, második pénzbeáramlás követett a Kr.e. 40-es években. A kőröszakáli éremkincs esetében a Kr.e. 74-es záróverete miatt elképzelhető, hogy ebbe a dáki horizontba tartozik, és Burebista Kárpát-medencei terjeszkedésével hozható összefüggésbe. A többi esetben talán inkább Pannonia római hódítása, ill. később a szarmaták megjelenésével hozható összefüggésbe, amikor Róma a helyi elit megnyerésére is fordíthatta a pénzt.

A barbaricum kincsek legmarkánsabb része a 2. századi denariusok horizontja, amelyet 11 lelet alkot. Az abasári némileg eltér a többitől, mivel kelta pénzekkel indul, zömét Julius-Claudius pénzek alkotják, de egyetlen Traianusszal zárul. Ez voltaképp az ezen és az előző periódus között helyezkedik el, amikor egy korábbi adag éremhez egy jóval későbbi került. A többi 2. századiban közös, hogy Antoninus Pius érmeivel érik el a csúcst, amelyet Marcus Aurelius pénzei követnek nem sokkal lemaradva. Amennyiben a kincsek nem Commodus alatt záródnak, úgy Septimius Severus 193-196 közötti vereteivel, vagyis még a 3. század előtt. Ugyanezen tendencia figyelhető meg a rendkívül nagyszámú lengyelországi denarius kincseknél is, amelyek az ottani anyag túlnyomó többségét alkotják. Ide tartozik még a 2826 darabot tartalmazó, ám 4 Caracalla verettel záródó keceli kincs is, amelyre szintén vannak északabbi példák. Voltaképp a tiszanagyrévi is ide sorolható, amely Nerótól Hadrianusig tart, és szintén vannak lengyelországi

³ Az imrehegyi, jászberényi, jászfelsőszentgyörgyi és nyírbátori nem biztos, hogy kifejezett éremkincs, elképzelhető, hogy pusztán

párhuzamai.⁴ A fentebb említettek mind a nagy markomann-szarmata háborúkkal hozhatók összefüggésbe, amelyhez később csekély számú Severus kori ezüstök is kerültek. Ugyanakkor ezeket nem feltétlenül a 3. században rejtették el, hanem szlovák vagy lengyel példák alapján, ahol 5. századi leletekkel együtt kerültek földbe, sokkal tovább is kitolódhat. Az ezüstök természetesen a vagyonfelhalmozás kiváló, kicsi és mobilis módjai voltak, ami indokolja a hosszú használatukat.

A 3. század középső harmadából 3 kincset ismerünk. Érdekes módon a váchartyáni és gyulai apolloniai és dyrrhachiumi drachmákkal indulnak, és Severus Alexanderrel, ill. Philippusszal zárulnak. Ezek mindenképp egy hosszú gyűjtés eredményeinek tekinthetők, és szintén az ezüstök értékmegőrző szerepének tudhatók be. Az illyiricum drachmák a köztársaság kor végén a térségben zajló római hadi kiadások fedezésére készültek, és súlyban a denariushoz voltak igazítva. A 17 darabos kunfehértói lelet III. Gordianusszal indul és Gallienusszal záródik és az egyetlen pusztán antoninianusokból álló depot. A korszak viszonylagos üressége azért is meglepő a szórványoknál és az éremleletek esetében is, mivel Pannoniában épp I. Valerianus és Gallienus idejéből, pont a barbár betörések miatt több, mint 40 kincset ismerünk.

A 4. századdal 8 kincs záródik, amelyek a kisebb keceli kivételével kizárólag bronzokból állnak.⁵ A legkorábbi a nemrégiben Szarvas-Rózsás lelőhelyről előkerült, és még tisztítatlan lelet, amely I. Constantinusszal ér véget. A 44 darabos depot azért is érdekes, mert a korszak, bár szórványérmekben magas értéket mutat, ám kincsek mind Pannoniában, mind a Duna túloldalán alig ismertek. Jóval több az I. Valentinianus és Valensszel záródó éremlelet került elő, amelyek zömében ezen uralkodók érmeiből tevődnek össze. A legkorábbi az említett keceli lelet, amelyből legalább 66 darabból állt: 1-2. századi kopott denariusokból és 4. századi siliquákból. Némileg bizonytalan a Vác-Kláraháza több fémkeresőzés során talált kincs, amelybe 2 Antoninus-kori denarius és 2 antoninianus is került a 3. század közepéről, míg a többi 115 db 4. századi. Nem lehet kizárni, hogy az előbbi 4 csak véletlenül került bele, és máskor vesztették el a területen, de az ellenkezőjére is van példa. A Szarvas-Széles úti dűlőn talált, valamint a tedeji kincs kizárólag AE 3 és AE 4 címletekből állnak, és I. Valentinianusszal, ill. Valensszel záródnak. Ezeket kézenfekvő a korszak legnagyobb horderejű eseményével, a rómaiak ellen a kvádok és szarmaták által vívott háborúval összefüggésbe hozni a 370-es évek első felében. I. Valentinianus büntetőexpedíciókat is vezetett a barbár területeken, amely szintén pénzmozgással is együtt járt. A 2265 darabból álló, ám Gratianus záróveretét tartalmazó öcsödi kincs zöme is feltehetően ekkor került ki a Birodalomból, amelybe a háborút követően még későbbi pénzek kerültek. Ezen leletek elrejtésének kérdése sem válaszolható meg, mivel pont a Valentinianus-dinasztia pénzeivel szűnik meg jóformán a pannoniai pénzforgalom is, így a legközelebbi pénzforrás elapadt.

A legkésőbbi horizontot a solidusok jelentik, amelyek már átvezetnek az 5. századba és ezzel a pannoniai limes összeomlását követő népvándorlás korába. A leghíresebb kétségkívül a szikáncsi 1443 db solidust, azaz majdnem 6,5 kg aranyat tartalmazó lelet, amely feltehetően a hun elithez tartozó személy vagyona lehetett. Nyírbátorról is ismert 4 II. Theodosius által vert solidus, amely elképzelhető, hogy egy lelethez tartozott, noha különböző időpontokban került elő.

Megye	Lelőhely	Solidus	Denarius	Antoninianus	AE	kezdet	záródás
Hajdú-Bihar	Körösszakál		261			köztársaság	Apollonia

⁴ Dymowski-Myzgin 2014, A-2.

⁵ Az újfehértói kincs feltehetően csekély számú II. Claudius antoninianus is bronznak tekinthető.

Jász-Nagykun-Szolnok	Jászberény		2			köztársaság	köztársaság
Jász-Nagykun-Szolnok	Jászfelsőszentgyörgy		5			köztársaság	köztársaság
BAZ	Sajóörös		19			köztársaság	Augustus
SzSzB	Rakamaz		203			köztársaság	Tiberius
Jász-Nagykun-Szolnok	Jászdózsa		114			köztársaság	Nero
Pest	Törtel		11			köztársaság	Galba
Heves	Abasár		52			kelta	Traianus
Jász-Nagykun-Szolnok	Tiszanagyrev		62			Nero	Hadrianus
Pest	Abony		109			Vespasianus	Antoninus Pius
Békés	Gyula		681			Apollonia	Antoninus Pius/ Marcus Aurelius
Bács-Kiskun	Hetényegyháza		48			Traianus	Commodus
SzSzB	Nyíregyháza		96			Traianus	Commodus
SzSzB	Tyukod		37			Hadrianus	Commodus
Békés	Elek		47			Vespasianus	Didius Julianus
Jász-Nagykun-Szolnok	Tiszaföldvár		60			Vespasianus	Septimius Severus
BAZ	Miskolc		115			Vespasianus	Septimius Severus
Pest	Mende		117			Traianus	Septimius Severus
Bács-Kiskun	Kecel		2826			köztársaság	Caracalla
Pest	Váchartyán		14			Apollonia	Severus Alexander
Békés	Gyula		67	1		Apollonia	Philippus
Bács-Kiskun	Kunfehértó				17	Gordianus III	Gallienus
Békés	Szarvas				44		I. Constantinus
Bács-Kiskun	Kecel		66 + siliqua			1. sz.	Valens
Pest	Vác		2	2	113	Marcus Aurelius	Valens
SzSzB	Újfehértó				? 42?	II. Claudius	Valens

Békés	Szarvas				132		Valentinianus-ház
Hajdú-Bihar	Tedej				696	342	Valens
Jász-Nagykun-Szolnok	Öcsöd			2	2263	II. Claudius	Gratianus
Bács-Kiskun	Imrehegy		1		2	Antoninus Pius	I. Theodosius
Csongrád-Csanád	Szikáncs	1443				Honorius	III. Valentinianus
SzSzB	Nyírbátor	4				II. Theodosius	II. Theodosius

A verdék tekintetében nem találunk egyik kategóriában sem eltérést a pannoniai anyaghoz képest. Az 1-3. évszázadban a császári pénzek szinte kizárólag Rómában készültek. A 4. században viszont a helyi, sisciai verde veszi át a vezető pozíciót, amelyet Thessalonica és Aquileia követ. Egyedül a 294-299-ben vert nagyszámú antoninianus esetében figyelhető meg a keleti verdék nagyarányú térhódítása, Cyzicus és Heracleia és Alexandria a vezető.

A nemzetközi kollégákkal való eszmecserék során nyilvánvalóvá vált, hogy valóban a terveknek megfelelően, nagy érdeklődés van a nagy hazai éremanyag könnyen elérhető és megbízható közzétételére. Az adatbázis fontos adalékul szolgál a környező területek ismereteit tekintve, ahonnan eddig csak információfoszlányok voltak, ott most egy széleskörű és a legkülönbözőbb numizmatikai kutatásokat kielégítő tudásbázis áll a világ rendelkezésére.